

УДК 347.191.1

Алла Зеліско,

канд. юрид. наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
Навчально-наукового юридичного інституту
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА СУЧАСНОГО СТАНУ ТА ТЕНДЕНЦІЙ МОДИФІКАЦІЇ СИСТЕМИ ГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРИСТВ

У статті розглянуто загальні тенденції розвитку правового регулювання господарських товариств. По-перше, аналіз законодавства зарубіжних країн дозволив автору зробити висновок, що поділ товариств на об'єднання осіб та об'єднання капіталів має не лише теоретичне значення, а й практичне значення. Такий поділ має умовний характер та відбувається на основі певних правових критеріїв: наявність чи відсутність відповідальності учасників за зобов'язаннями компанії; рівень свободи відчуження корпоративних прав. По-друге, аналіз практики європейських держав дозволяє говорити про наявність ще однієї тенденції розвитку господарських товариств – взаємопроникнення таких видів товариств. Як результат, простежується залежність від особи учасника усіх товариств незалежно від їх виду. Автор стверджує, що сформовані тенденції розвитку правового регулювання господарських товариств є передумовою для вирішення проблем комплексності та послідовності визначення їх статусу в законодавстві.

Ключові слова: товариство, юридична особа, господарське товариство, об'єднання осіб, об'єднання капіталів, юридична особа, підприємницька юридична особа приватного права.

Господарські товариства та їх окремі організаційно-правові форми є традиційними видами ведення підприємницької діяльності в Україні з використанням механізму юридичної особи. Саме тому правова основа їх діяльності сформувалась ще у 90-х роках шляхом прийняття Законів України «Про підприємництво», «Про підприємства в Україні», «Про господарські товариства». З того часу вказані утворення були найпопулярнішими об'єктами наукових пошуків учених.

Одними з найбільш масштабних досліджень у сфері комплексного регулювання господарських товариств слід визнати докторські дисертаційні роботи О. М. Вінник, О. Р. Кібенко, В. М. Кравчука, І. М. Кучеренко, І. В. Лукач, В. М. Махінчука, І. В. Спасибо-Фатєєвої та ін. Вітчизняна доктрина у сфері регулювання господарських товариств включає також численну кількість досліджень, підготовлених ученими в галузі цивільного та господарського права, а саме: Ю. Ю. Акіменко, С. В. Артеменком, Ю. Є. Атамановою, І. В. Борисовим, В. І. Борисовою, Т. І. Бровченко, Л. В. Винаром, М. О. Гузеват, К. В. Денисенко, Д. В. Жековим, В. В. Заборовським, О. І. Зозуляк, Н. І. Костовою, К. О. Кочергіною, С. С. Кравченком, Л. С. Нецькою, І. Б. Саракун, Ю. Ю. Симонян, Я. С. Си-

нявською, Л. В. Сіщук, О. Ю. Тичковою, Г. Г. Харченком, С. М. Хєдою, Ю. В. Хорт, П. П. Червком, О. С. Швиденком, Б. В. Шубою, О. В. Щербиною, Ю. В. Яковлевим та ін.

Беззаперечним є те, що всі проведені науковцями напрацювання стали основою для позитивних змін у регламентації господарських товариств і сформували основу для їх доктринального розуміння. Водночас значні трансформації як у вітчизняних, так і у світових соціально-економічних відносинах потребують перегляду теоретичних і практичних проблем функціонування господарських товариств з метою формування основної уніфікованої концепції подальшого реформування статусу усіх їх організаційно-правових форм. Особливої актуальності окреслене завдання набуває у зв'язку з процесами адаптації вітчизняного законодавства до норм світового співтовариства. Звичайно, масштабність цієї проблематики не дозволяє всебічно її розглянути, але *метою цієї статті* є виокремлення найбільш загальних тенденцій змін у правовому регулюванні господарських товариств, що дасть змогу змоделювати перелік тих правових засобів, які забезпечать комплексне їх регулювання в межах однієї концепції як фундаментальних конструкцій, призначених для веден-

ня підприємницької діяльності. Реалізація наведених задач, з огляду на наявні світові інтеграційні процеси, вимагає від науки застосування компаративістських методик з метою виокремлення в законодавстві інших держав тих положень, що дозволять окреслити нам подальші напрями адаптації вітчизняного законодавства.

Традиційним для вітчизняної доктрини є поділ господарських товариств на об'єднання осіб та об'єднання капіталів. Зокрема, такий поділ обґрунтовує і використовує у своїх працях О. М. Вінник [1, с. 114]. На відміну від України, де вказаний поділ має суто доктринальне значення, в окремих державах – учасницях ЄС – виокремлення товариств капіталів та товариств осіб належить до площини позитивного права, отже відображається у нормах законодавства. У цьому плані уваги потребує, наприклад, законодавство Чехії, положення Закону «Про комерційні корпорації» якої використовують таке поняття. Із цього приводу проф. Рабан зауважує, що поняття «капітальна компанія» не є в чеському праві виключно поняттям юриспруденції, оскільки вказаний Закон безпосередньо визначає капітальну компанію як товариство з обмеженою відповідальністю та акціонерне товариство [2, с. 234]. На основі аналізу Закону можемо зробити висновок, що в основі ідентифікації компанії в якості такої лежить *єдиний монокритерій* – їх учасники не несуть відповідальності за боргами компанії за рахунок додаткових зобов'язань. Проф. Рабаном зазначається, що з теоретичної позиції певні елементи товариств капіталів відповідають іншим формам торгових корпорацій, наприклад командитним товариствам, учасники яких також відповідають за зобов'язаннями в певних межах, визначених установчими документами, або кооперативам. Розподіл торгових корпорацій на особові та капітальні є, на думку ученого, певною фікцією, яка виконує завдання спрощення схеми законодавчого регулювання як у доктрині, так і в тлумаченні законодавства.

Прикладне значення означений поділ товариств має і в законодавстві Австрійської Республіки. До товариств осіб належать відкрите товариство (аналог повного товариства у вітчизняному законодавстві), командитне товариство, негласне товариство, просте товариство. Цим товариствам притаманні такі ознаки: 1) право участі не відчужується і не успадковується; 2) у разі вибуття чи смерті одного з учасників товариство припиняє свою діяльність; 3) учасники несуть повну відповідальність за зобов'язаннями товариства; 4) наявна слабка організаційна єдність. Жодна з перелічених ознак не є ім-

перативною, адже учасники можуть змінити вищезгадані диспозитивні положення в засновницькому договорі. До товариств капіталів належать акціонерні товариства та товариства з обмеженою відповідальністю, для яких характерними є такі ознаки: 1) основою є майнова участь учасників; 2) високий рівень організаційної єдності; 3) корпоративні права на акцію чи частку вільно відчужуються; 4) відповідальність учасників завжди обмежена; 5) смерть чи вихід учасника не є підставою для припинення товариства [3, с. 45]. Нормативний характер має поділ господарських товариств на товариства осіб і товариства капіталів також у Республіці Польща (п. 1 і 2 ст. 4 § 1 Кодексу торговельних товариств Польщі (далі – КТТ)). В основі такого розподілу також лежить перелік означених критеріїв і притаманна йому умовність [4].

З-поміж ознак, що відмежовують ці групи товариств, варто акцентувати увагу на вільному чи обмеженому відчуженні корпоративних прав. Розвиток доктрини та практики свідчить про те, що у подальшому саме ця ознака стане конститутивною для розподілу наявних товариств на дві групи [5, с. 46].

Умовність розподілу товариств на два досліджуваних види є характерною і для вітчизняної доктрини. Але на відміну від зарубіжних держав, вказаних вище, такий поділ має в Україні суто наукове значення та не відображається у нормах позитивного права.

Аналіз практики європейських держав дозволяє говорити про наявність іще однієї тенденції системного розвитку господарських товариств: поділ товариств на товариства капіталів та осіб не лише має де-факто умовний характер, але і відзначається тенденцією до взаємопроникнення елементів належності їх до першого чи до другого виду. Наприклад, за результатами дослідження О. Р. Ковалишина, в Австрійській Республіці набувають популярності так звані командитні товариства з компанією на правах комплементарного учасника (учасника з повною відповідальністю) [6, с. 102]. Здобуває така форма підприємництва популярність і у Польщі. Міхал Халаса зазначає, що у таких товариствах єдиним повним учасником є товариство капіталів (ТзОВ або АТ) та вкладником, зазвичай, учасники такого ж товариства. Вони створюються для оптимізації господарських ризиків або фінансової оптимізації здійснюваної господарської діяльності [7, с. 78].

Розкриваючи другий аспект подальших модифікацій системи господарських товариств, варто зазначити те, що традиційно серед відмінностей між товариствами осіб та товариствами капіталів вказують на залеж-

ність перших від особи учасника (ведення справ та управління діяльністю здійснюється безпосередньо учасниками; вибуття або ж вихід учасника спричиняє зазвичай припинення товариства осіб, якщо інше не встановлено у засновницькому договорі), і відсутність такої залежності в других (у товариствах капіталів зміна учасників не призводить до припинення товариства). Водночас, окреслюючи масштабні тенденції подальшого розвитку господарських товариств, варто відзначити те, що досліджувані у період набрання чинності ЦК та ГК України проблеми узгодженості інтересів усіх учасників та безпосередньо юридичної особи отримали активне продовження в сучасних соціально-економічних реаліях. Насамперед узказане проявляється у зміщенні акцентів із належного рівня забезпечення реалізації прав учасниками на *належну реалізацію ними своїх обов'язків*. Відповідно, простежується залежність від особи учасника всіх товариств, незалежно від належності їх до об'єднань капіталів чи осіб. На розвиток вказаного О. М. Вінник у дисертаційному дослідженні наголошує на тому, що специфікою господарських товариств є не лише поєднання особистих і майнових зусиль, але й добровільне покладення на учасників обов'язків, спрямованих на досягнення спільного результату, певного підпорядкування приватних (особистих і групових) інтересів спільним інтересам товариства [8, с. 168]. Проблема належності виконання обов'язків учасниками актуалізується не лише для персональних товариств (у яких управління діяльністю здійснюється за спільною згодою, а ведення справ – у погодженому учасниками порядку), але й для товариств, які є об'єднаннями капіталів. Зростання кількості зловживань корпоративними правами з боку як учасників, так і самого товариства, кількості корпоративних конфліктів спонукають до впровадження законодавчих механізмів, які будуть виконувати превентивні функції.

Очевидним є те, що учасник повинен діяти не лише у своїх індивідуальних інтересах, але й в інтересах юридичної особи, до складу якої він входить. Створена за допомогою об'єднання капіталів юридична особа, як зазначає І. В. Спасибо-Фатєєва, виступає самостійним суб'єктом права, а отже, має свій власний інтерес, відмінний від інтересів осіб, що беруть участь у її створенні [9, с. 45]. А, враховуючи поширену на практиці недобросовісність дій учасників щодо інтересів товариства, окреслена нами проблема має яскраво виражене прикладне значення, окрім того, свідчить про сформовану нами тенденцію до взаємопроникнення кваліфі-

куючих ознак об'єднань осіб та об'єднань капіталів. Такий процес відповідає наявній у доктрині тезі про те, що «слід виходити з органічної єдності союзу осіб і союзу капіталів, які традиційно складають основу будь-якого господарського товариства в якості корпорації» [10, с. 58].

Питання реалізації наданих учасникам повноважень в інтересах не лише особистих, але й інтересах товариства віднаходить своє відображення у доктрині та практиці в обов'язку *добросовісності по відношенню до юридичної особи*. Саме механізм добросовісності спонукатиме учасника брати участь у загальних зборах, попереджаючи, таким чином, ситуації щодо незабезпечення їх кворуму та, відповідно, неприйняття життєво важливих для поточного функціонування товариства рішень. Варто відзначити, що зарубіжна практика свідчить про ефективне та апробоване використання таких механізмів у корпоративних юридичних особах. У законодавстві більшості держав обов'язок учасників здійснювати свої корпоративні права та обов'язки добросовісно по відношенню до товариства іменується обов'язком лояльності. Особливої уваги потребує той факт, що ці обов'язки встановлюються не лише для особових товариств, але й для учасників товариств, що є об'єднаннями капіталів. Наприклад, згідно з § 48 Закону Австрійської Республіки «Про акціонерні товариства» [11], акціонери зобов'язані сплачувати внески до акціонерного капіталу та *дотримуватися принципу лояльності по відношенню до товариства*. У § 8 (1) Закону Австрійської Республіки «Про товариства з обмеженою відповідальністю» передбачена можливість закріплення у статуті немайнових обов'язків учасників із зазначенням обсягів їх виконання та умов компенсації за невиконання [12]. На важливості норм лояльності у регулюванні відносин між компанією і її учасниками (засновниками) особливо наголошується у доктрині та практиці Республіки Польща [13, с. 21]. Обов'язок лояльності учасників по відношенню до товариства встановлює Закон Республіки Чехія «Про комерційні корпорації» (Zákon č. 90/2012 Sb., o obchodních korporacích) [14], причому цей обов'язок знову ж таки передбачається для всіх видів товариств, заснованих як на об'єднанні осіб, так і на об'єднанні капіталів.

Легітимізований обов'язок лояльності учасника щодо товариства і в законодавстві Республіки Польща. Зокрема, обов'язок лояльності передбачено у § 2 ст. 56 КТТ стосовно повних товариств. А. Опальські наголошує на тому, що обов'язок лояльності для учасників ТОВ і АТ полягає в утриманні від дій, які по-

рушуватимуть принципи добросовісності, чесності та добрих звичаїв [15, с. 14]. Безперечно, проблема оціночного тлумачення обов'язку лояльності має місце, а тому потребує залучення додаткових механізмів попередження суб'єктивізму з боку інших учасників у його оцінці. Із цього приводу заслуговують на увагу розробки правових критеріїв добросовісності учених у сфері добросовісності органів управління юридичних осіб, відповідно до яких зміст такого поняття доречно формувати у судовій практиці [16; 17].

У вітчизняній доктрині питання легалізації обов'язку лояльності учасників щодо інтересів товариства розробляється в основному лише стосовно повних та командитних товариств (зокрема, у працях С. В. Казанцева [18], Б. В. Шуби [19] та ін.).

Підсумовуючи положення про обов'язок лояльності учасників по відношенню до товариства, слід вказати на *позитивне сприйняття легалізації таких механізмів у вітчизняному законодавстві у всіх організаційно-правових формах господарських товариств* (навіть у тих, які традиційно вважалося класичним втіленням об'єднань капіталів – АТ, ТОВ), оскільки вони спричинять превентивну дію щодо виникнення корпоративних конфліктів у корпоративних юридичних особах та сприятимуть ефективному і повноцінному функціонуванню останніх у ринкових умовах. І хоча в сучасній доктрині має місце критичне сприйняття таких нововведень, враховуючи, як зазначає І. В. Лукач, можливість зловживання правами з боку акціонерів [20, с. 139], маємо яскраве свідчення тенденції до посилення охорони і захисту інтересів самої юридичної особи у тому числі і від її ж учасників.

Наведені положення дають можливість стверджувати таке: 1) в основі поділу товариств на товариства капіталів та товариства осіб повинні бути критерії правового характеру. Кваліфікаційним критерієм поділу товариств слід визнати наявність чи відсутність додаткової відповідальності учасників за зобов'язаннями товариства понад розмір їхніх вкладів (або в межах несплаченої частини вкладів), а також рівень свободи відчуження корпоративних прав; 2) поділ товариств на товариства капіталів та осіб не лише має де-факто умовний характер, але і відзначається тенденцією до взаємопроникнення елементів належності їх до першого чи до другого виду.

Таким чином, сформовані вище тенденції подальшої трансформації регулювання статусу господарських товариств дають змогу переосмислити шляхи розв'язання проблем комплексності та послідовності визначення у законодавстві статусу господарських товариств.

Список використаних джерел:

1. Вінник О. М. Публічні та приватні інтереси в господарських товариствах: проблеми правового забезпечення : монографія / О. М. Вінник. – К., Атіка, 2003. – 352 с.
2. Přemysl Raban: Obchodní zákoník, komentář, in : Eurounion, Praha 1997. – 591 str.
3. Ковалишин О. Р. Види суб'єктів господарювання за правом Австрії / О. Р. Ковалишин // Корпоративне право Австрії та України : монографія / Васильєва В. А., Ковалишин О. Р., Вікторія Робертсон [та ін.]; за ред. проф. В. А. Васильєвої. – Івано-Франківськ, 2015. – С. 44–54.
4. Kodeks spółek handlowych. Ustawa z dnia 15 września 2000 r. // Dz.U. 2000 nr 94 poz. 1037. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20000941037>.
5. Тарасенко Ю. А. О развитии коммерческих организационно-правовых форм в России (на примере хозяйственных товариществ и обществ) / Ю. А. Тарасенко // Корпорации и учреждения : Сборник статей. – С. 46.
6. Ковалишин О. Р. Командитне товариство із компанією на правах комплементарного учасника / О. Р. Ковалишин // Корпоративне право Австрії та України : монографія / Васильєва В. А., Ковалишин О. Р., Вікторія Робертсон [та ін.]; за ред. проф. В. А. Васильєвої. – Івано-Франківськ, 2015. – С. 102–104.
7. Халаса Міхал. Командитне товариство / Міхал Халаса // Корпоративне право Польщі та України : монографія / Васильєва В. А., Гербет Анджей, Ковалишин О. Р. [та ін.]; за заг. ред. проф. В. А. Васильєвої. – Івано-Франківськ, 2016. – С. 77–81.
8. Вінник О. М. Теоретичні аспекти правового забезпечення реалізації публічних і приватних інтересів в господарських товариствах : дис. на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук : спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / О. М. Вінник. – К.: Київський національний університет ім. Т. Г. Шевченка, 2004. – 631 с.
9. Спасибо-Фатеева І. В. Акціонерне товариство як акумуляція, синтез та суперечливість інтересів / І. В. Спасибо-Фатеева // Право України. – 1999. – № 12. – С. 44–48.
10. Спасибо-Фатеева І. В. Акціонерне товариство з позиції теорії юридичних осіб / І. В. Спасибо-Фатеева // Проблеми законності. – 1990. – № 40. – С. 57–67.
11. Закон Австрійської Республіки про акціонерні товариства [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.jusline.at/Aktiengesetz_\(AktG\).html](http://www.jusline.at/Aktiengesetz_(AktG).html).
12. Закон Австрійської Республіки про товариства з обмеженою відповідальністю [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.jusline.at/GmbH-Gesetz_\(GmbHG\).html](http://www.jusline.at/GmbH-Gesetz_(GmbHG).html).
13. Piniór Piotr. Duty of loyalty in companies' corporate relationships / Piniór Piotr // Збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції «Корпоративне право України та інших європейських країн: порівняльно-правова характеристика», (26-27 вересня 2014 р., м. Івано-Франківськ) / НДІ приватного права і підприємства ім. академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН

України; за ред. д-ра юрид. наук, акад. НАПрН України В. В. Луця. – Івано-Франківськ, 2014. – С. 21–26.

14. Про комерційні корпорації : Закон Республіки Чехія (Zákon č. 90/2012 Sb., o obchodních korporacích) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakony.kurzy.cz/90-2012-zakon-o-obchodnich-korporacich/>.

15. Opalski A. Obowiązek lojalności w spółkach kapitałowych, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2008, nr 2. – P. 13–21.

16. Тобота Ю. А. Добросовісність та розумність дій органу або особи, яка відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступає від її імені / Ю. А. Тобота // Вісник господарського судочинства. – 2014. – № 4. – С. 117–123.

17. Бітюк П. О. До питання про добросовісність при здійсненні корпоративного управління / П. О. Бітюк // Збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції «Адаптація корпоративного законодавства України до права Європейського Союзу», (30 вересня – 1 жовтня 2016 р., м. Івано-Франківськ) / НДІ приватного права і підприємництва ім. академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України; за ред. д-ра юрид. наук, акад. НАПрН України В. В. Луця. – Івано-Франківськ, 2016. – С. 15–20.

18. Казанцев С. В. Правила лояльності у командитному товаристві / С. В. Казанцев // Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 93-й річниці з дня народження д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова «Актуальні проблеми приватного права» (Харків, 27 лютого 2015 р.). – Х. : Право, 2015. – С. 301–304.

19. Шуба Б. В. Відповідальність учасників господарського товариства як засіб захисту інтересів його кредиторів (порівняльно-правовий аналіз німецького і українського права) : автореф. дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Б. В. Шуба. – Х.: Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого, 2005. – 19 с.

20. Лукач І. В. Реалізація похідного позову в країні Європейського Союзу та Україні / І. В. Лукач // Збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції «Адаптація корпоративного законодавства України до права Європейського Союзу», (30 вересня – 1 жовтня 2016 р., м. Івано-Франківськ) / НДІ приватного права і підприємництва ім. академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України; за ред. д-ра юрид. наук, акад. НАПрН України В. В. Луця. – Івано-Франківськ, 2016. – С. 137–142.

В статье рассмотрены общие тенденции развития правового регулирования хозяйственных обществ. Во-первых, анализ законодательства зарубежных стран позволил автору сделать вывод, что разделение обществ на объединение лиц и объединение капиталов имеет не только теоретическое, но и практическое значение. Такое разделение имеет условный характер и происходит на основе определенных правовых критериев: наличия или отсутствия ответственности участников по обязательствам компании; уровня свободы отчуждения корпоративных прав. Во-вторых, анализ практики европейских государств позволяет утверждать о наличии еще одной тенденции развития хозяйственных обществ – взаимопроникновении таких видов обществ. Как результат, прослеживается зависимость между участником и обществом независимо от их вида. Автор утверждает, что сформированные тенденции развития правового регулирования хозяйственных обществ являются предпосылкой для решения проблем комплексности и последовательности определения их статуса в законодательстве.

Ключевые слова: общество, юридическое лицо, хозяйственное общество, объединение лиц, объединение капиталов, юридическое лицо, предпринимательское юридическое лицо частного права.

General progress of the legal adjusting of commercial companies trends are considered in the article. Firstly, the analysis of legislation of foreign countries allowed to the author to draw conclusion, that dividing of companies into the association of persons and association of capitals has not only a theoretical value but also practical value. Such division has conditional character and takes place on the basis of certain legal criteria: presence or absence of responsibility of participants after the obligations of company; level of freedom of alienation of corporate laws. Secondly, the analysis of practice of the European states allows to assert, that the interpenetration of such types of companies. As a result, dependence is traced between the participants and the companies, regardless of their kind. An author asserts that the formed progress of the legal adjusting of commercial companies trends are pre-condition for the decision of problems of complexity and sequence of determination of their status in a legislation.

Key words: company, legal entity, commercial company, association of persons, association of capitals, legal entity, entrepreneurial legal entities of Private Law.

